IL-LSIEN MALTI

Fuq dak li kien kiteb Patri Serafin M. Zarb fl-aħħar ħarġa tal-"Malti" ma naħsebx li bniedem bħal Brockelmann (1) li wara li qara l-Vassalli u nbagħad il-ktieb ta' Stumme u wara kollox dawk il-kotba l-oħra (li miktubin ħażin kemm huma ħażin, għal dik li hi ortografija, juru dejjem xinhi l-*morfoloġija* tal-malti *mkellem)* ma satâx jagħżel il-malti mid-djaletti u ilsna semîn l-oħra, l-iktar mil-lhudi u l-puniku, għalkemm fuq il-puniku *mkellem* ħadd ma jaf xejn. Ma nafux jekk Stumme hux tal-qawwa ta' Brockelmann—nafu iva li dan ta' l-aħħar mita ġie biex jifli d-djaletti semîn u jxebahhom, għal dak li hu malti, l-iktar li qagħad fuq il-*Gram: della lingua Maltese* (1827) ta' M. A. Vassalli u fuq il-*Maltesische Studien* (1904) ta' H. Stumme. Stumme, Professur tal-Għarbi fl-Università ta' Lipsja, u li qabel ma ġie hawn Malta kien dar it-Tripolitanja u t-Tuniżija u fela u kiteb fuq il-lsien għarbi mkellem f'dawk l-artijiet, ma jidhirlix li kellu għalfejn idum is-snin biex jara u jxebbah id-djalett malti ma' l-oħrajn tal-għarbi. Mix-xogħol li għamel jidher li fi ftit xhur ħa *minn fomm il-Maltin* iżjed minn oħrajn ta' qablu, fosthom tagħna, Caruana u Preca, li għalkemm Maltin u flew kemm flew ma kellhomx il-ħmira li kellu Stumme. Stumme ma kitibx dawk il-ħrejjef u għanjiet li hu qagħad jisma' bis-sabar ta' *djalettologu* minn fomm in-nies tar-raħal biex jiġbor xi *Folk-lore*, bħalma għamel Patri Magri, imma biex ikollu *dokument* fuq kull kelma *mismugħa*, jifliha fl-*etimoloġija*, fil-ħoss ta' l-aċċent, tal-vokali u jqabbilha ma' oħrajn fi djaletti oħra tal-għarbi, tat-taljan u ta' l-isqalli. It-traskrizzjoni tiegħu hija għalhekk iktarx *fonetika* milli hi *grammatikali.*

Dak li għamel hu għadu ma għamlu ebda barrani ħlief fil-bogħod u qablu Bonelli ta' l-Iskola Orjentali ta' Napli. Ma ngħidx, li Stumme fl-*etimoloġija* ta' xi kliem ma ħax xi granċ. Li kien Malti u jaf il-għarbi daqsu, u xi ftit iżjed minnu, it-taljan u l-isqalli, iktarx ma kienx jieħdu.

Fuq *Gesenius* għandna naħsbu bħalma ħasbu għorrief li jafuh iżjed minna: li għaż-żmien li għax fih (1800) kien l-aqwa ras.

(1) M. C. Brockelmann hu professur fl-Università ta' Köenigsberg li kif qalu *Marcais* u *Cohen* huwa "*auteur d'ouvrages dont tous les sémitisants apprécient la valeur et l'utilité.* Cfr. *Precis de Linguistique Semitique Avant-Propos des Traducteurs* p. II.

Gesenius kien wera li fehem xi ħaġa mill-feniċ u mill-puniku u kien minn ta' l-ewwel li tâna t-tifsir ta' l-*epigrafija* feniċja jew punika. Jekk Gesenius ma qabelx ma' Arrigo Majo (*Specimen Linguæ Punicæ in Hodier: Melit: Superstit:* Edit. Jesse 1718) ma' Agius Sultana u l-iktar ma' Bellermann (*Specimen Phœniciæ Linguæ Vestig: in Melitæ.* 1809) u jekk fil-*Versuch über die Maltesische sprache* (1810) miera lil dan ta' l-aħħar u qallu li l-malti li kiteb fuqu mhu xejn *feniċ*, imma jaqbel iva mal-għarbi, naħseb li Gesenius, jekk qatt tgħallet mhux għax ma kienx jaf il-malti bħal ma nafuh aħna, imma għax il-qwiel maltin li kien qara u ġieb Bellermann ma kienux miktubin sewwa. Il-lum għorrief bħal Stumme biex ma jitgħalltux jiġu huma stess jieħdu l-kliem minn fomm in-nies tal-pajjiż u b'sisien ta' tagħlim sħiħ ta' ilsna oħra semîn fi ftit xhur jaslu biex jifhmu l-malti iktar minn Bochart, minn Loscher, Paruta, Münter, P. D'Onofrii, Majo, Agius Sultana, Mons: Bres, Bellerman, Tychsen, Rev: Swinton u saħansitra iktar minn Gesenius u minn l-istess Schlienz li dam is-snin hawn Malta.

Sewwa qal P. Zarb li l-ikbar ħtija li għandu A. E. Caruana hija li ta l-ġenb lill-għarbi u din hija ħtija li biha ix-xogħol ta' Caruana safa' fix-xejn. Illi jsir Dizzjunarju *etimoloġiku* hija xewqa u ħsieb tal-Għaqda tagħna. Alla jatih il-ġenna, Napuljun Tagliaferro minn dejjem kien igħid u rasu dejjem ħabbilha biex jibda xi ħaġa. Kemm ili nistudja l-malti dan kien dejjem l-ewwel ħsieb tiegħi, imma wisq nibża' li jkollu jkun ta' l-aħħar jekk il-Bambin iħallini ħaj biż-żejjed. Dizzjunarju *etimoloġiku* hija kelma ħafifa, imma tiżen daqs kemm jiżen l-istudju ta' l-ilsna semîn tal-lum, fosthom il-għarbi bid-djaletti tiegħu mis-Surija sal-Marokk, barra minn xi djaletti neo-latini, l-iktar ta' l-isqalli.

Issa wara kollox, jekk il-malti għandu l-kliem tiegħu semi jaqbel kollu kemm hu mal-għarbi, ma għandna għalfejn nistagħġbu xejn jekk fil-kliem Malti nsibu xi xebh ma' l-assûr, mas-sirjâk, ma' l-etjopiku ma' l-aramajk u saħansitra mal-lhudi u għalhekk mal-feniċ ukoll.

P. Zarb jixtieq, għax jara l-bżonn, li ssir Grammatka, mhux biss li tgħarrafna niktbu l-kelma bil-malti, bħal dik li ħarġet il-Għaqda tagħna, imma, kif qal hu, oħra li turina "*kif għandna nfissru bil-kliem il-ħsibijiet tagħna*". Dan, li qal hu, naħseb li hu ktieb għat-Tagħrif tal-*kompo-sizzjoni* maltija. Għal dil-ħaġa naħseb li jgħodd dak li qiegħed iġib fil-Malti il-Prof. Psaila. Ma' din jinħtieġ ukoll li ssir ġabra ta' l-aħjar *proża* u *poeżija* li għandna.

Għall-ħsieb ta' dak li jrid juri fl-artiklu tiegħu, naħseb li iktar tkun ta' fejda li kieku, flimkien mad-dizzjunarju li semma' issir *Grammatka Komparativa* li fiha jitqabblu l-*liħna*, *(Alfabet fonetiku) l-aċċent*, il-*vokalizzazzjoni*, *ix-xebh tal-kons: u vokali etc.* il-*morfoloġija u s-sintassi* tal-malti ma' dawk ta' ilsna oħra sew semîn kemm neolatini.

Wara dan kollu li wrejna naħseb li jekk wieħed jiġi biex jifli u jgħarbel il-kliem semi fil-malti l-iktar li jista' jxebbhu mal-għarbi u mhux le mal-feniċ u lanqas mal-puniku.

Dak li qalilna P. Zarb li: "*Jekk aħna naslu sa biex nuru sewwa x'baħar hemm bejn il-għarbi u l-malti inkunu wrejna biż-żejjed li l-malti mhux għarbi u jekk ma huwiex għarbi* MA JISTÂX IKUN ĦLIEF FENIĊJU JEW PUNIKU" naħseb li qajla jista' jseħħ. Il-Ġrajja ta' Malta u l-ifdâl tal-oqbra u ta' xi skrizzjonijiet puniċi ma humiex biż-żejjed biex fuqhom nistgħu niġbdu u nirfdu dan il-ħsieb. Tinħtieġ xhieda iżjed sħiħa u qawwija li jaħasra ma tinsabx fl-ifdalijiet tal-feniċ u tal-puniku.

Qabel ma nagħlaq xtaqt intarraf ħaġa oħra: ħaġa, mill-bqija, il-lum qadima ħafna u li kull min jinxeħet biex ixebbaħ ilsien ma' ieħor iktarx iżommha f'rasu. Ix-xebh u t-taqbil ma għandux isir minn ilsien klassiku jew letterarju għal-lsien imkellem, imma minn *ilsien imkellem* għal *ieħor imkellem.* U għalhekk mita nqabblu l-malti mal-għarbi, l-iktar li għandna ngħarblu d-djaletti tiegħu. Wara, il-ġrajja tal-kelma. Il-kelma *fellus* taqbel iva mal-latin *pullus*, (Cfr. Zarb. L-Ilsien Malti. "Il-Malti" Ġunju 1926, paġ. 44 (14), imma iktar ma' *fellus:* għarbi ta' Tripli u Alġerija (Cfr. Griffini e Belkassem). Hekk ukoll il-kelma maltija *qattûs* hija l-kelma għarbija ta' Tripli *gattûs* (Cfr. Griffini) *Qatt* hija tal-għarbi sew letterarju kemm ukoll volgari. Mil-liema stajna ħadna dawn iż-żewġ kelmiet jekk hux mil-latin *pullus* u *catus* (basso latino) jew mill-għarbi *fellus* u *qattûs*, tidħol biċċa tfittxija oħra: il-ġrajja ta' l-annimal u tal-kelma li biha hu msejjaħ. P. Zarb jagħlaq biex igħidilna li l-malti jista' jkun żewġ ħwejjeġ: Jew fergħa tal-lsien ieħor (naħseb semi bħalu) jew ilsien għalih u sar b'tixbih ta' ilsna li kellhom x'jaqsmu miegħu fuq ilsien jew djalett ewlieni. Hu xinhu, il-malti tal-lum, imnissel minn fejn hu mnissel, magħġun kifinhu magħġun, jiena naħseb illi l-malti l-lum nistgħu ngħodduh ilsien għalih bħal ilsna jew djaletti oħra ta' pajjiżi oħra.

Bħalhom għandu nisel, ġrajja u grammatka tiegħu, bħalhom ixxebbah ma' ilsna ta' nies li kellhom x'jaqsmu miegħu, bħalhom bil-mod inkiteb, għalkemm ma ġiex daqshom il-quddiem, u bħalhom maż-żmien jista' jkollu l-*letteratura* tiegħu.

A. Cremona.